

ECRI

European Commission against Racism and Intolerance
Commission européenne contre le racisme et l'intolérance

CRI (2003) 36
Version arménienne
Armenian version

Ռասիզմի և
անհանդուրժողականության
դեմ եվրոպական հանձնաժողով

Զեկույց Հայաստանի մասին

Ընդունվել է 2002 թ. դեկտեմբերի 13-ին

Ստրասբուրգ, 7 հուլիսի, 2003 թ.

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի (ՌԱԵՅ) աշխատանքների և այս բնագավառում Եվրոպայի խորհրդի այլ գործունեության վերաբերյալ լրացուցիչ տեղեկատվության համար խնդրում ենք դիմել` ...

Secretariat of ECRI
Directorate General of Human Rights – DG II
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Այցելեք մեր ինտերնետային էջը: www.coe.int/ecri

Ցանկ

Նախաբան.....	5
Ամփըփագիի.....	6
ԲԱԺԻՆ I. ԻՅԱԾԻՃԱԿԻ ԾԵՅԼԸՂԾԸՂԹՅՈՒՆ 7	7
Ա. Միհազգային իհաճական փախկաթղթեի.....	7
Բ. Խահմանադիական և այլ հիմնական դիղղթնեի.....	8
- Օրենք խղճի ազատության ու կրոնական կազմակերպությունների մասին	8
- Օրենսդրություն ազգային փոքրամասնությունների և փոքրամասնությունների լեզուների մասին	10
Գ. Մեեական յեմխդիղղթյան դիղղթնեիղ.....	11
Դ. Մաղամաճիական և ծահթական յեմխդիղղթյան դիղղթնեի.....	11
Ե. Ահդահաղակղղթյան իհականաճղղմ.....	12
- Դատավորների վերապատրաստում.....	12
- Մասնագիտական մարմիններ և այլ հաստատություններ.....	13
- Ազգային փոքրամասնությունների միությունների գործունեությունը համակարգող խորհուրդ.....	13
Զ. Կիթղղթղղն և ծեհաժակիախկղղմ/իհազեկղղմ	14
- Դպրոցական կրթություն	14
Է. Նեհգաղթ և մաղամաճիղղթղղն թղղնեճղղ անձանձ կահգաճիճակ	14
- Ապաստան հայցողներ և փախստականներ.....	14
- Փախստականների մասին օրենք	16
Ը. Ժեկական ծալայղթղղնեիի մակթելիղղթղղնը	17
- Կրթության մատչելիությունը	17
Թ. Խըճելի խմբեի.....	18
- Փախստականներ	18
- Ազգային փոքրամասնություններ.....	18
- Եզդիների համայնք	19
- Կրոնական փոքրամասնություններ	20
Ժ. Ըիղղ հախկակղղթղղնեիի ծահճագիճղ (կեմկիղղնական և կեղական մակահղակղճ).....	21
- Իրավապահ մարմինների աշխատակիցներ	21
Ի. Լհակճղղթյան միիղճնեի.....	22
Լ. Իհաճիճակի հխկղղմը եհկիղղմ	22
Խ. Լելնային Ղահաբաղի հակամահկղղթղղնը	23
ԲԱԺԻՆ II: ՀԱԿԸՂԿ ԸՂՇԱԳՅԸՂԹՅԱՆ ԱԳՃԱՆԻ ՀԱԳՅԵԳ..... 23	23
Օ. Ճըմհամախնական խմբեիի խնդիիեիի կահգաճղղնանն ըղղղճաճ լազմաճահղղթյան ըղ մաղամականղղթյան մշակման անհիաժեշկղղթղղնը	23
ՄԱԿԵՆԱԳԻԿԸՂԹՅՈՒՆ 26	26
Հաճելճաճ..... 31	31

Նախաբան

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը (ՌԱԵՀ) հանդիսանում է եվրոպայի խորհրդի մարմին, որը կազմված է անկախ անդամներից: Նրա նպատակն է՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից պայքարել ռասիզմի, այլազգիների նկատմամբ ատելության, անտիսեմիտիզմի և անհանդուրժողականության դրսևորումների դեմ համաեվրոպական մակարդակով:

ՌԱԵՀ-ի աշխատանքային ծրագրի առանցքային սկզբունքներից մեկը նրա երկիր առ երկիր մոտեցումն է, որի միջոցով նա վերլուծում է ռասիզմին և անհանդուրժողականությանն առջնվող իրավիճակը եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներից յուրաքանչյուրում և առաջարկություններ անում ի հայտ բերված խնդիրների լուծման համար:

1998թ. դեկտեմբերին ՌԱԵՀ-ն ավարտեց եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներից յուրաքանչյուրի համար երկիր առ երկիր զեկույցի առաջին փուլը: 1999թ. հունվարին ՌԱԵՀ-ն սկսեց իրագործել իր երկիր առ երկիր աշխատանքի երկրորդ փուլը: Երկրորդ փուլը տևեց շուրջ չորս տարի (1999 - 2002) և կրկին ընդգրկեց եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր երկրները՝ նպատակ ունենալով կազմել տարեկան առնվազն տասնառորորկ երկիր առ երկիր զեկույց: Հետևաբար ՌԱԵՀ-ի այս փուլի երկիր առ երկիր աշխատանքը ներառում է առաջին անգամ Հայաստանում ռասիզմի և անհանդուրժողականության տեսանկյունից տիրող իրավիճակի վերաբերյալ զեկույցի պատրաստումը:

ՌԱԵՀ-ի երկիր առ երկիր աշխատանքի կարևոր փուլ է համարվում, զեկույցի վերջնական ընդունումից առաջ, ուսումնասիրության առարկա հանդիսացող երկրի պետական պաշտոնյաների հետ կոնֆիդենցիալ երկխոսության գործընթացը: Երկրի զեկույցի երկրորդ փուլում կա մի նոր ընթացակարգ՝ կազմակերպել ՌԱԵՀ-ի զեկույցողների կոնսուլտային այցը տվյալ երկրի երկրորդ զեկույցի նախագիծը կազմելուց առաջ:

Կոնսուլտային այցը Հայաստան տեղի է ունեցել 2002թ. հոկտեմբերի 14-17-ին, որի ընթացքում զեկույցողները հանդիպել են ՌԱԵՀ-ի մանդատի հետ առնչվող հարցերի համար պատասխանատու տարբեր նախարարությունների և պետական գերատեսչությունների ներկայացուցիչների հետ: ՌԱԵՀ-ը ջերմորեն շնորհակալություն է հայտնում Հայաստանի իշխանություններին՝ կոնսուլտային այցը կազմակերպելու նպատակով ցուցաբերած արդյունավետ համագործակցության և, մասնավորապես, ցանկանում իր երաշխիքի խոսքը հայտնել այն բոլոր անձանց, որոնք հանդիպել են իր

պատվիրակությանը, և որոնցից յուրաքանչյուրը իր իրազեկության բնագավառում տրամադրել է արժեքավոր տեղեկատվություն: ՌԱԵՀ -ն իր շնորհակալությունն է հայտնում նաև Հայաստանում հանձնաժողովի հետ կապի համար պատասխանատու անձին, որի արդյունավետ աշխատանքը և համագործակցությունը մեծապես գնահատվում են ՌԱԵՀ-ի զեկույցողների կողմից:

Ավելին, ՌԱԵՀ-ն իր երախտագիտությունն է հայտնում հասարակական կազմակերպությունների այն բոլոր ներկայացուցիչներին, որոնք կոնսուլտային այցի ընթացքում հանդիպել են ՌԱԵՀ-ի զեկույցողների հետ՝ նրանց տրամադրած անչափ օգտակար օժանդակության համար:

Ստորև ներկայացվող զեկույցը կազմվել է ՌԱԵՀ-ի կողմից՝ իր իսկ պատասխանատվությամբ: Այն անդրադառնում է 2002թ. դեկտեմբերի 13-ի դրությամբ երկրի իրավիճակին: Դրանից հետո տեղ գտած որևէ զարգացում չի ընդգրկվել տվյալ վերլուծության մեջ և հաշվի չի առնվել ՌԱԵՀ -ի եզրակացություններում և առաջարկություններում:

Ամփոփագիր

Վերջին տարիների ընթացքում Հայաստանը կատարել է որոշ դրական քայլեր ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի բնագավառում, որոնք ներառում են սույն բնագավառի համար կարևոր միջազգային իրավական փաստաթղթերի վավերացումը, ինչպես նաև փախստականների իրավիճակի բարելավման միջոցառումները, այդ թվում՝ Փախստականների մասին օրենքի և քաղաքացիություն ստանալը պարզեցնող օրենքների ընդունման ճանապարհով: Որոշ քայլեր են կատարվել նաև ազգային փոքրամասնությունների ոլորտում:

Այնուհանդերձ, առկա են ՌԱԵՀ-ի հետաքրքրությանն արժանի հիմնախնդիրներ: Ոչ բավարար ուշադրություն և պակաս միջոցներ են հատկացվել փոքրամասնական խմբերի լեզվական և մշակութային ժառանգության զարգացման գործին, և այս խմբերը դժվարությունների են հանդիպում մասնավորապես իրենց մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու հարցում: Փոքրամասնություն կազմող խմբերի մոտ այնպիսի տպավորություն կա, որ նրանց դրությունն ավելի վատթարացել է ի տարբերություն մեծամասնական բնակչության, մյուս կողմից որոշ փոքրամասնական խմբեր հայտնում են նաև խտրականության դեպքերի մասին: Երկրում բնակվող ազգությամբ հայ փախստականների մեծ խումբ նույնպես խնդիրների է հանդիպում ինտեգրման հարցում և գտնվում է սոցիալական ու տնտեսական անբավարար վիճակում, ենթարկվում է մեկուսացման: Ավելին, համառորեն առկա են մի շարք խնդիրներ՝ կապված երկրում որոշ այլ կրոնական դավանանքների հետ:

Սույն զեկույցի մեջ ՌԱԵՀ-ը Հայաստանի իշխանություններին առաջարկում է միջոցներ ձեռնարկել մի շարք բնագավառներում: Այս առաջարկները նաև ներառում են՝ փոքրամասնությունների իրավիճակին վերաբերող հատուկ օրենսդրության, կառույցների, ինչպես նաև գլոբալ և համակարգված քաղաքականության ընդունման, որոշակի փոքրամասնական խմբերի կողմից բարձրացված խտրականությանն առնչվող հարցերի լուծման, փախստականների իրավիճակին անդրադառնալու և երկրում ներկայումս փոքրամասնությունների կողմից որոշ կրոնների դավանմանն առնչվող խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը:

ԲԱԺԻՆ I. ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Միջազգային իրավական փաստաթղթեր

1. Հայաստանը վավերացրել է ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարին առնչվող մի քանի միջազգային փաստաթղթեր, այդ թվում՝ Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիան, Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիան, ինչպես նաև Աշխատանքի և զբաղմունքների բնագավառում խտրականության մասին ԱՄԿ կոնվենցիան: Այնուամենայնիվ, ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ Հայաստանը Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի պահանջի համաձայն դեռ հայտարարություն չի արել՝ թույլ տալու համար Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեին՝ զբաղվելու անհատական բողոքների ուսումնասիրությամբ, և ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է իշխանություններին՝ իրականացնել այդ: 2001թ. հունվարին անդամագրվելով Եվրոպայի խորհրդին՝ Հայաստանը այլ գործընթացների թվում պարտավորվել է նաև անդամակցությունից հետո մեկ տարվա ընթացքում վավերացնել Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական կոնվենցիան (ՄԻԵԿ) և նրա թիվ 1, 4, 6 և 7 արձանագրությունները, Խոշտանգումների, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոնվենցիան, Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան, ինչպես նաև Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիան: Այս պարտավորությունների մեծ մասն իրականացվել է, թեև թիվ 6 Արձանագրության վավերացումը դեռ չի կայացել: Ավելին, ՌԱԵՀ-ը կոչ է անում հայկական իշխանություններին՝ հնարավորինս շուտ ստորագրել և վավերացնել Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 12 Արձանագրությունը, որն ընդհանուր առմամբ ընդարձակում է Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի կիրառման դաշտը և պարունակում է խտրականության պատ-ճառների ոչ լրիվ մի ցուցակ:
2. Հայաստանը պարտավորվել է նաև անդամակցությունից հետո երեք տարվա ընթացքում վավերացնել Եվրոպական սոցիալական խարտիան: Հայաստանը վերանայված Սոցիալական խարտիան ստորագրել է 2001թ. հոկտեմբերին, և ՌԱԵՀ-ը հուսով է, որ այս փաստաթուղթը համապատասխանորեն կվավերացվի որքան հնարավոր է արագ:
3. ՌԱԵՀ-ը գիտակցում է, որ հայկական իշխանություններն առաջնահերթությունը տվել են Եվրոպական խորհրդին անդամակցելու հետ կապված Հայաստանի պարտավորություններում նշված փաստաթղթերի ստորագրմանը և վավերացմանը: Այնուհանդերձ, ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է հայկական իշխանություններին՝ հնարավորինս արագ կազմակերպել ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի հետ անմիջապես առնչվող նաև այլ միջազգային իրավական փաստաթղթերի ստորագրումն ու վավերացումը, ինչպիսիք են՝ հատկապես Քաղաքացիության մասին եվրոպական կոնվենցիան, Միգրանտ աշխատողների իրավական կարգավիճակի մասին կոնվենցիան և Տեղական մակարդակով հասարակական կյանքում օտարերկրացիների մասնակցության մասին կոնվենցիան: Այս առումով ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ Սահմանադրության նոր նախագիծը (տես ստորև՝ կետ 9), այլևս չի պարունակում երկբաղաքացիության արգելման դրույթը, ինչը Սահմանադրության ընդունումից հետո ավելի դյուրին կդարձնի Քաղաքացիության մասին եվրոպական կոնվենցիայի վավերացումը:

4. Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի համաձայն միջազգային համաձայնագրերին տրվում է նախապատվություն տեղական օրենքների նկատմամբ: Այս հոդվածում նշվում է. «Վավերացված միջազգային պայմանագրերը Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Եթե նրանցում սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են պայմանագրի նորմերը»:

Բ. Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ

5. 1995թ. հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրությունը երաշխավորում է հավասար իրավունքների սկզբունքը իր 15-րդ հոդվածով, որտեղ նշվում է. «Քաղաքացիները, անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, զույքային կամ այլ դրությունից, ունեն Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված բոլոր իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները»: Այս կոնտեքստում ՌԱԵՀ-ն այն կարծիքին է, որ նման իրավունքները պետք է հստակորեն երաշխավորվեն ոչ միայն երկրի քաղաքացիների, այլ նաև նրա իրավասության տակ գտնվող բոլոր անձանց համար, և զոհունակությամբ նշում է, որ այս ձևակերպումը փոփոխված է Սահմանադրության նոր նախագծում (տես ստորև՝ կետ 9) և ընդգրկում է բոլոր անձանց:
6. 4-րդ հոդվածը սահմանում է. «Պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և այլ օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան»: 16-րդ հոդվածում ասվում է. «Բոլորը հավասար են օրենքի առջև և առանց խտրականության հավասարապես պաշտպանվում են օրենքով»:
7. 23-րդ հոդվածը հավաստում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և դավանանքի ազատության իրավունք: Պաշտամունքի և համոզմունքների արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով:
8. 37-րդ հոդվածը սահմանում է. «Ազգային փոքրամասնություններին պատկանող քաղաքացիները ունեն իրենց ավանդույթների պահպանման, լեզվի և մշակույթի զարգացման իրավունք»:
9. Նոր Սահմանադրությունը որոշ ժամանակ գտնվում էր նախապատրաստման փուլում. դա, այլ հարցերի թվում, անհրաժեշտ էր Հայաստանին՝ հնարավորություն տալու համար իրականացնելու իր պարտավորությունները Եվրոպայի խորհրդի առջև: Բարեփոխումներ որդեգրած Սահմանադրության նախագիծը մի քանի ամիս քննարկվել է Ազգային ժողովում, իսկ այժմ, կարծես, նոր Սահմանադրության ընդունման մասին հանրաքվեն կհետաձգվի մինչև 2003թ. կեսերը, քանզի այն հավանաբար կանցկանցվի 2003թ. մայիսին, ընդհանուր ընտրությունների հետ միասին:

- Օրենք խղճի ազատության ու կրոնական կազմակերպությունների մասին

10. 1991թ. ընդունված «խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին օրենքը» 1997թ. և 2001թ. փոփոխություններով հաստատում է եկեղեցու և պետության բաժանումը, սակայն Հայ Առաքելական եկեղեցուն շնորհվում է ազգային եկեղեցու

հատուկ կարգավիճակ: Այս առումով հարկ է նշել, որ Սահմանադրության նախագծի 7.1 հոդվածը նույնպես հստակորեն սահմանում է հայկական պետության աշխարհիկ բնույթը, չնայած այն ճանաչում է «Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմական առաքելությունը»: Սահմանադրության նախագծի նույն հոդվածում նշվում է նաև հետևյալը. «Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում է օրենքով սահմանված կարգով գործող բոլոր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության ազատությունը», սակայն նաև նշվում է, որ հավատքի ազատությունը կարող է սահմանափակվել օրենքով՝ ազգային անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման և հասարակական առողջության և բարոյականության պաշտպանման հետ կապված պատճառներով: ՌԱԵՀ-ը հույս է հայտնում, որ այս ապագա սահմանափակումները խստորեն կմեկնաբանվեն և ոչ մի դեպքում չեն օգտագործվի որոշ կրոնական կազմակերպությունների գործունեությունը սահմանափակելու նպատակով: Այս առումով նա ուշադրությունը հրավիրում է Մարդու իրավունքների մասին եվոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի վրա, որը երաշխավորում է մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն և, որը սահմանում է. «Սեփական կրոնը կամ համոզմունքները դավանելու ազատությունը ենթակա է միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում ի պաշտպանություն հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների»:

11. Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին օրենքն արգելում է երկրում դավանանքի ընդունման հարկադրումը և պահանջում է, որպեսզի բոլոր կրոնական աղանդները և կազմակերպությունները գրանցվեն: 2002թ. օգոստոսին ստեղծվեց նոր կրոնի գործերով խորհուրդ, որը գործում է Վարչապետի գրասենյակին առընթեր: Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն կրոնական կազմակերպությունների գրանցումը կատարվում է Հայաստանի Պետական գրանցամատյանում՝ Հայաստանի կառավարության աշխատակազմի կողմից տրամադրված, նման կազմակերպությունների կրոնական բնույթի վերաբերյալ մասնագիտական կարծիքի հիման վրա:
12. Օրենքի համաձայն՝ չգրանցված կրոնական կազմակերպությունը չի հանդիսանում իրավաբանական անձ և որպես արդյունք չի կարող հրատարակել թերթեր կամ ամսագրեր, վարձակալել պետական սեփականություն հանդիսացող տարածք հանդիպումների համար, հեռարձակել ծրագրեր հեռուստատեսությամբ կամ ռադիոյով կամ պաշտոնապես հովանավորել այցելուների վիզաների ձևակերպումը: 1997թ. պառլամենտն ընդունեց մի օրենք (տես վերը՝ կետ 10), որով խստացվեցին գրանցման պահանջները՝ բարձրացնելով կազմակերպության գրանցման համար անհրաժեշտ մեծահասակ անդամների նվազագույն թիվը 50-ից՝ 200-ի:
13. Որոշ կրոնական խմբեր մնում են առանց գրանցման, դրանցից են՝ ռուսական «Հնահավատները» խումբը, ինչպես նաև որոշ եզդիական միաբանություններ: Ըստ իշխանությունների՝ նշված խմբերը չեն ցանկանում գրանցվել: Եհովայի վկաներին գրանցումը մերժվել է 1995թ. նոյեմբերին և 2000թ. մայիսին այն հիմնավորմամբ, որ նրանց կանոնադրության մի քանի դրույթներ համարվել են հակասող Սահմանադրությանը և հայկական օրենսդրությանը: Այդ դրույթները մասնավորապես առնչվում են քաղաքացիական պարտականություններին: Եհովայի վկաներն իրենց հավատքի պատճառով

սովորաբար հրաժարվում են զինվորական ծառայությունից: ՌԱԵՅ-ին զեկուցվել է, որ սույն փաստաթղթի պատրաստման դրությամբ Եհովայի վկաները կրկին փորձում են գրանցվել և կրկին հանդիպում են դժվարությունների: Նրանց հավաստմամբ՝ իրենց խնդրել են տրամադրել լայնածավալ լրացուցիչ տեղեկատվություն իրենց հավատքի և խմբի կառուցվածքի մասին, ինչն ըստ Եհովայի վկաների սովորաբար չի պահանջվում: Այս տարի մերժվել է նաև կրոնական մեկ այլ խմբի՝ Հիսուսի մարտիկների եկեղեցու գրանցումը:

14. ՌԱԵՅ-ը հիշեցնում է, որ Հայաստանը անդամագրվելով Եվրոպայի խորհրդին, պարտավորվել է «ապահովել բոլոր եկեղեցիների և կրոնական համայնքների, հատկապես «ոչ ավանդական» որակվողների, հնարավորությունը՝ առանց խտրականության գործունեության ծավալումը »: ՌԱԵՅ-ն զղջում է, որ Եհովայի վկաների գրանցման հիմնախնդիրը, որոնց անդամների թիվն ըստ նրանց առաջնորդների հասնում է մոտ 7500-ի, դեռ լուծում չի գտել: ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ Եվրոպայի խորհրդին անդամագրվելիս Հայաստանը պարտավորվել է ընդունել այլընտրանքային ծառայության մասին օրենք, որը թույլ կտա զինվորական ծառայությունից կրոնական շարժառիթներով հրաժարված անձանց զինվորական ծառայությունն «անցկացնել ոչ ռազմականացված ստորաբաժանումներում կամ ծառայությունը փոխարինել քաղաքացիական ծառայությամբ (մինչև "Այլընտրանքային ծառայության մասին" օրենքի ուժի մեջ մտնելը)»: Այլընտրանքային ծառայության մասին օրենքի երկու նախագիծ գտնվում են կառավարության և պառլամենտական մի խմբի կողմից քննարկման փուլում: Համաձայն ՌԱԵՅ-ի ստացած տեղեկությունների պարզ չէ՝ արդյոք այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության դրույթը ներկայումս նախատեսվում է օրենքի նախագծում, թե ոչ: ՌԱԵՅ-ը կոչ է անում իշխանություններին վերանայել այս հարցը և այլընտրանքային ծառայության մասին նոր օրենքի միջոցով ապահովել այս առումով Հայաստանի կողմից ստանձնած պարտավորությունները: ՌԱԵՅ-ը հուսով է, որ այսպիսով այս կրոնական խմբին հուզող խնդիրները կլուծվեն հնարավորինս արագ:

15. ՌԱԵՅ-ը մտահոգությամբ նշում է նաև, որ գրանցման հետ կապված խնդրից բացի Եհովայի վկաները հանդիպում են նաև այլ դժվարությունների՝ հասարակության մեջ և իրենց հարաբերություններում՝ իշխանությունների հետ: Այս հարցն ավելի մանրամասնորեն ներկայացվում է ստորև՝ «Խոցելի խմբեր» բաժնում:

- Օրենսդրություն ազգային փոքրամասնությունների և փոքրամասնությունների լեզուների մասին

16. Սահմանադրության 37-րդ հոդվածը ազգային փոքրամասնություններին տալիս է իրենց մշակութային ավանդույթների և լեզվի պահպանման իրավունք, իսկ 1992թ. ընդունված Լեզվի մասին օրենքը լեզվական փոքրամասնություններին իրավունք է տալիս հրատարակել և ուսանել իրենց մայրենի լեզվով: Այնուամենայնիվ, գործնականում նշված իրավունքները ոչ լիովին են իրագործվում: Փոքրամասնական խմբերը և այս հարցերով զբաղվող մեկնաբաններն ուշադրություն են հրավիրում Հայաստանում Ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի ընդունման անհրաժեշտության վրա՝ ավելի մանրամասնորեն պարզաբանելու համար ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները և նրանց իրագործման համար պետության պարտականությունները: Ակնհայտորեն առկա է օրենքի երկու նախագիծ. մեկն առաջադրվել է Կառավարությանն առընթեր միգրացիայի և փախստականների վարչության կողմից, իսկ մյուսը՝

պառլամենտական նախաձեռնությամբ, սակայն ՌԱԵՀ-ի համար պարզ չէ, թե որքանով են հայ քաղաքական կյանքում ակտիվ դեր խաղացող ուժերը համաձայնվել նման օրենքի ընդունման գաղափարին: ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է այնպիսի օրենքի ընդունումը, որը կապահովի Հայաստանում փոքրամասնությունների իրավիճակին առչվող հարցերի լուծման ընդհանուր մոտեցումների և ռազմավարության ծրագրի իրագործումը (տես ստորև՝ նաև «Հատուկ ուշադրության արժանի հարցեր» բաժինը): ՌԱԵՀ-ն ընդգծում է նման օրենքի պլանավորման և պատրաստման գործում ազգային փոքրամասնությունների լիակատար մասնակցության ապահովման կարիքը:

Գ. Քրեական օրենսդրության դրույթները

17. Քրեական օրենսգրքի II բաժնի 69-րդ հոդվածը սահմանում է. «Ազգային կամ ռասայական թշնամանք կամ երկպառակություն հարուցելու, ազգային պատիվն ու առժանապատվությունը նսեմացնելու նպատակին ուղղված դիտավորյալ գործողությունները, ինչպես նաև քաղաքացիների ուղղակի կամ անուղղակի իրավունքների սահմանափակումը, կամ ուղղակի կամ անուղղակի առավելությունների սահմանումը՝ ելնելով նրանց ռասայական կամ ազգային պատկանելիությունից՝ պատժվում են ազատազրկմամբ՝ 6 ամսից մինչև 3 տարի ժամկետով»:

18. Ռասայական հիմքով հանցանքները ներառում են նաև վիրավորական արտահայտությունների օգտագործում և վիրավորական վարվելաձև, ռասիստական հրատարակությունների, ինչպես նաև տպագրված կամ ձեռագիր նյութերի տարածում և հասարակական կարգի դեմ խմբակային գործողությունների կազմակերպում կամ ակտիվ մասնակցություն դրանցում (հոդված 206):

19. Ներկայումս պատրաստվում է նոր քրեական օրենսգիրք, որը պառլամենտում առաջին ընթերցումից հետո փոխանցվել է Եվրոպայի Խորհրդին՝ մասնագիտական գնահատման: ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ նոր նախագիծը ընդգրկում է մի դրույթ՝ ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հրահրելու վերաբերյալ և մեկ այլ դրույթ՝ քաղաքացիների մարդու իրավունքների և այդ թվում՝ ազգային, ռասայական, լեզվական և կրոնական հիմքերով ազատությունների սահմանափակումն արգելելու վերաբերյալ: Այն սահմանում է նաև ավելի խիստ պատժամիջոցներ այնպիսի հանցագործությունների համար, ինչպիսիք են՝ սպանությունը կամ մարմնական վնասվածք պատճառելը, որը կատարվում է ռասիստական շարժառիթներով և պարունակում է նաև մի դրույթ, որը թույլ է տալիս դատավճիռը կայացնելիս հաշվի առնել հանցագործի ռասիստական շարժառիթները որպես վատթարացնող հանգամանք: ՌԱԵՀ-ն ողջունում է այս լրացումները ռասիզմի դեմ պայքարի բնագավառում և հույս է հայտնում, որ նոր քրեական օրենսգիրքը ուժի մեջ կմտնի մոտ ապագայում:

Դ. Քաղաքացիական և վարչական օրենսդրության դրույթներ

20. Ռասիզմի և խտրականության դեմ պայքարին առնչվող քաղաքացիական և վարչական օրենսդրության դրույթները ներառում են 1997թ. ընդունված աշխատանքի հարցերին վերաբերող ակտի դրույթները, որոնք սահմանում են յուրաքանչյուր քաղաքացուն վերապահվող աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը և աշխատանքի վերցնելու մերժումը՝ առանց բավարար հիմնավորման: ՌԱԵՀ-ը մատնանշում է, որ նման պաշտպանությունը չպետք է վերապահվի լոկ քաղաքացիներին, այլ պետք է տարածվի նաև երկրում օրինական կերպով բնակվող քաղաքացիություն չունեցող անձանց վրա:

Աշխատանքային օրենսգրքի նախագիծը ներկայումս գտնվում է Ազգային ժողովի կողմից քննարկման փուլում: Սույն օրենսգրքի 10-րդ հոդվածը արգելում է խտրականության ցուցաբերումը ցանկացած անձի նկատմամբ՝ անկախ ազգային, տարիքային և այլ սահմանափակումներից կամ հանգամանքներից: Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին օրենքը (հոդված 34) սահմանում է, որ յուրաքանչյուր անձ անկախ ազգային ծագումից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, տարիքից, առողջական վիճակից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքներից, սոցիալական ծագումից կամ նյութական վիճակից իրավունք ունի ստանալ բժշկական օգնություն և սպասարկում: 1999թ. Կրթության մասին օրենքը իր 6-րդ հոդվածում սահմանում է կրթության իրավունքը «անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, հավատքից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքներից, սոցիալական ծագումից, նյութական վիճակից կամ այլ հանգամանքներից»:

21. Բացի վերը նշված դրույթներից, քաղաքացիական և վարչական օրենսդրության մեջ, կարծես, ոչ մի այլ դրույթ չկա, որը արգելի խտրականության ցուցաբերումն այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են՝ բնակավայրի, աշխատանքի, կրթության ձեռք բերումը, հասարակական և սոցիալական ծառայություններից, հասարակական վայրերից օգտվելը և կիրառման ու փոխհատուցման արդյունավետ միջոցների ապահովումը: ՌԱԵՅ-ը խրախուսում է Հայաստանի իշխանություններին՝ ուսումնասիրելու նման դրույթների ընդունման հարցը և այս առումով նրանց ուշադրությունը հրավիրում է ռասիզմի և խտրականության դեմ պայքարին վերաբերող երկրի օրենսդրության մասին իր թիվ 7 Ընդհանուր քաղաքականության առաջարկության վրա, որը տարբերակում է այն վճռորոշ տարրերը, որոնք պետք է ներառվեն նման օրենսդրության մեջ:

Ե. Արդարադատության իրականացում

- *Պատավորների վերապատրաստում*

22. ՌԱԵՅ-ը գոհունակությամբ տեղեկացավ, որ 2003թ. բացվելու է դատավորների համար վերապատրաստման կենտրոն և առաջարկում է այս կենտրոնի համար նախատեսվող դասընթացներում ներառել ռասիզմի, անհանդուրժողականության, նախապաշարմունքների և խտրականության մասին հարցերի ուսումնասիրությունը՝ ընդլայնելու համար իրազեկությունը այդ բնագավառում:
23. Ռասիզմի և խտրականության հարցերի վերաբերյալ դասընթացների կազմակերպումը արդարադատության համակարգի այլ անդամների՝ ոստիկանության աշխատակիցների, փաստաբանների և դատախազների համար նույնպես կլինի չափազանց նպատակահարմար: ՌԱԵՅ-ն այս առումով նշում է, որ ըստ որոշ տեղեկությունների պետական դատախազները գործում են չափից ավելի ակտիվ փոքրամասնական կրոնների, մասնավորապես Եհովայի վկաների ներկայացուցիչների դեմ հարուցված գործերում: ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ նախապաշարմունքների և անհանդուրժողականության հարցերում իրազեկության բարձրացմանն ուղղված դասընթացները կարող են կարևոր դեր խաղալ նման խնդիրների նվազեցման գործում:

- **Մասնագիտական մարմիններ և այլ հաստատություններ**

Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի նախագիծ

24. Անդամագրվելով Եվրոպայի խորհրդին՝ Հայաստանը պարտավորվեց «անդամակցությունից հետո վեց ամսվա ընթացքում ընդունել օմբուդսմենի մասին օրենքը»: Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքը որոշ հետաձգումներից հետո այժմ հնարավոր է ուժի մեջ մտնի՝ նոր Սահմանադրության ընդունումից հետո, քանի որ վերջինս հիմք է հանդիսանում այս մարմնի ստեղծման համար: Մինչ այդ օմբուդսմենի որոշ պարտականությունները իշխանությունների կարծիքով կատարում է Նախագահին առընթեր մարդու իրավունքների հարցերի հանձնաժողովը, որ ստեղծվել է 1998թ ապրիլին:
25. Մարդու իրավունքների պաշտպանի թեկնածուի առաջադրման կամ ընտրության կարգի հարցը սույն փաստաթղթի պատրաստման դրությամբ ակնհայտորեն մնում է բաց: Այս առումով, ՌԱԵՀ-ն այն կարծիքին է, որ այդ կարգի մարմինները պետք է լինեն անկախ և անկողմնակալ և նշում է, որ նման դրույթներ ընդգրկված են օրենքի նախագծում: ՌԱԵՀ-ը հույս է հայտնում, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի նշանակումը տեղի կունենա հնարավորինս արագ և, որ այս մարմնին կտրամադրվեն բավարար իրավասություններ ու միջոցներ՝ իր պարտականությունների արդյունավետ կատարման համար: ՌԱԵՀ-ն ընդգծում է նաև, որ այս մարմնի աշխատանքը սկսվելուն պես անհրաժեշտ է հասարակությանը տեղեկացնել նրա գոյության մասին:
26. ՌԱԵՀ-ը հայկական իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրում է պետական մակարդակով ռասիզմի, այլազգիների նկատմամբ ատելության, անտիսեմիտիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի մասին իր թիվ 2 Ընդհանուր քաղաքականության առաջարկության վրա, որտեղ կարևորվում է հատուկ մարմինների, օրինակ հանձնաժողովների կամ օմբուդսմենների դերը՝ ռասիզմի ու խտրականության դեմ պայքարում և հասարակության բոլոր խմբերի համար հավասար հնարավորություններ ապահովելու գործում: ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է հայկական իշխանություններին ոգեշնչվել վերոհիշյալ քաղաքականության առաջարկությունից և որոշել, թե ինչպես պետք է զարգացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի ֆունկցիաները և իմացության շրջանակը՝ սույն դաշտը լրացնելու համար:

- **Ազգային փոքրամասնությունների միությունների գործունեությունը համակարգող խորհուրդ**

27. Նախագահի հրամանագրով 2000թ. մարտին ստեղծվեց Ազգային փոքրամասնությունների միությունների գործունեությունը համակարգող խորհուրդ: Այն կազմված է 11 հիմնական ազգային փոքրամասնություններից՝ յուրաքանչյուրից երկուական ներկայացուցիչ և նպատակ ունի խթանել ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանությունը և ընդլայնել կառավարության իրազեկությունը նրանց մշակութային և կրթական խնդիրների հարցերում: Այնուամենայնիվ, ըստ որոշ տեղեկությունների, սույն խորհուրդը դեռևս չի սկսել արդյունավետ գործել և այն ոչ բոլոր փոքրամասնական խմբերի կողմից է համարվում ներկայացուցչական: Կարծես դեռ լարվածություն կա Ազգերի միությունից բացի նման կազմակերպության ստեղծման հարցում: Նշված միությունը հասարակական կազմակերպություն է՝ կազմված փոքրամասնական խմբերի տասներկու մշակութային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից: ՌԱԵՀ-ը

խրախուսում է իշխանություններին՝ ապահովելու Համակարգող խորհուրդի մանդատի լիակատար իրականացումը և ազգային փոքրամասնությունների կողմից նրա ընդունումը, որպես իրենց կազմի և հետաքրքրությունների լիակատար ներկայացուցիչ: Ավելին, ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ շատ մեկնաբաններ ուշադրության են արժանացրել կառավարության կառուցվածքում ազգային փոքրամասնություններին առնչվող բոլոր հարցերով զբաղվող հատուկ գործակալության ստեղծման անհրաժեշտությունը: Այս հարցը ներկայացվում է «Հատուկ ուշադրության արժանի հարցեր» բաժնում:

Զ. Կրթություն և վերապատրաստում/իրազեկում

- *Դպրոցական կրթություն*

28. ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ մարդու իրավունքների և հանդուրժողականության մասին դասընթացներն ընդգրկված են դպրոցական պարտադիր ծրագրում՝ «Մարդու իրավունքներ», «Քաղաքացիական կրթություն» և «Պետություն և օրենք» առարկաների շրջանակներում: Այս առարկաների դասագրքերը հրապարակվել են վերջին տարիներին միջազգային դոնոր կազմակերպությունների աջակցությամբ: Սույն հարցի կարևորությունն ընդգծելով՝ ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է իշխանություններին շարունակել ծրագրերի մշակումը, կրթական համակարգի բոլոր մակարդակներում, երեխաներին դասավանդելու համար մարդու իրավունքները, ներառյալ՝ ռասիզմի, անհանդուրժողականության և խտրականության հարցերը: Ենթադրյալում անհանդուրժողականությունները պետք է ներառեն մաս ուսուցիչների վերապատրաստումը՝ մարդու իրավունքների ուսուցման բնագավառում:

29. ՌԵԱՀ-ը կարևորում է նաև պատմության դասավանդման այնպիսի մեթոդների ապահովումը, որը թույլ կտա ազատվել եղած նախապաշարումներից և կկանխի նոր ստերեոտիպերի առաջացումը: ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ Եվրոպայի խորհրդի հետ համատեղ մի ծրագիր է իրագործվում, որի նպատակն է մշակել պատմության դասավանդման մի ձեռնարկ, որը կարող է օգտագործվել Հարավային Կովկասի ողջ տարածքում:

30. ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ իշխանությունները Հայ Առաքելական եկեղեցու հետ համատեղ 2002թ. օգոստոսին ստորագրել են մի համաձայնագիր, ըստ որի եկեղեցու պատմության ուսումնասիրությունը դպրոցներում դառնում է դասավանդման պարտադիր առարկա: Այս կոնտեքստում ՌԱԵՀ-ն ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է հոգալ, որ կրոնի վերաբերյալ ցանկացած դպրոցական ծրագիր, հատկապես եթե այն հանդիսանում է ուսումնական պարտադիր ծրագրի մի մաս, չոտնահարի կրոնական փոքրամասնություններին պատկանող երեխաների իրավունքները և ցանկություն է հայտնում, որ բոլոր դպրոցականներին տրամադրվի տեղեկատվություն և գիտելիքներ՝ տարբեր կրոնների և հավատների մասին:

Է. Ներգաղթ և քաղաքացիություն չունեցող անձանց կարգավիճակ

- *Ապաստան հայցողներ և փախստականներ*

31. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության արդյունքում մոտ 300 – 350 հազար էթնիկ հայ ապաստան է գտել Հայաստանում: ՄԱԿ-ի Փախստականների գերագույն հանձնակատարը զեկուցում է, որ այս անձանցից 260 հազարը դեռևս գրանցված են որպես փախստականներ: Հաշվարկված է, որ

հակամարտության պատճառով Հայաստանում տեղահանման է ենթարկվել նաև շուրջ 60-70 հազար անձ (սահմանամերձ շրջաններում բնակվող):

32. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության արդյունքում Հայաստան գաղթած փախստականները հիմնականում փոքր խմբերով տեղավորվել են ժամանակավոր կացարաններում կամ առանձին բնակավայրերում, առավելապես գյուղական շրջաններում: Չնայած տեղական բնակչությունը ջերմորեն է ընդունել փախստականներին, գերիշխող ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները ավելի ծանր են անդրադառնում այդ անձանց վրա և խոչընդոտում են նրանց ինտեգրացման և տնտեսական ինքնաապահովման գործընթացը: Մեծ թվով փախստականներ բնակվում են շատ աղքատ պայմաններում և հազարավոր ընտանիքներ չունեն սեփական բնակարաններ: Նշվում է, որ սեփականաշնորհման գործընթացը բացասաբար է ազդել հատկապես փախստականների վրա, որոնք որոշ դեպքերում գտնվում են նոր սեփականաշնորհված բնակարաններից¹ վտարվելու վտանգի տակ: Ավելին, ՌԱԵԳ-ը նշում է, որ 2002թ. դեկտեմբերին ուժի մեջ է մտել մի օրենք, որի համաձայն փախստականներին պետք է տրվի բնակարանների կամ առանձնատների սեփականության իրավունք: Սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները մասնավորապես ազդում են տարեց փախստականների, երեխաների և միայնակ մայրերի վրա, որոնք բավականին մեծ թիվ են կազմում, քանզի շատ տղամարդ փախստականներ տնտեսական պատճառներով բացակայում են երկրից: Փախստականների գործազրկության մակարդակը մոտ չորս անգամ գերազանցում է քաղաքացիների գործազրկության ծավալը: Այս հանգամանքը մասամբ բացատրվում է այն փաստով, որ փախստականների մեծ մասը նախկինում քաղաքում բնակվող ռուսալեզու մասնագետներ են, որոնք չեն կարողանում աշխատանք գտնել գյուղական համայնքներում: Եղած տեղեկությունների համաձայն, մնան դժվարությունները փախստականների մոտ առաջացրել են հիասթափություն և դառնություն:
33. Իշխանությունները ջանքեր են գործադրում լուծելու համար փախստականների այս խմբի ինտեգրման հարցերը, այդ թվում հնարավորություն տալով նրանց մասնակցելու ընտրություններին տեղական մակարդակով և պարզեցնելով նրանց համար քաղաքացիություն ստանալու գործընթացը: Իրականում փախստականները քաղաքացիություն կարող են ստանալ դիմումը ներկայացնելուց հետո մի քանի օրվա ընթացքում: Կազմակերպվել են տեղեկատվական քարոզարշավներ՝ խրախուսելու փախստականներին ստանալ քաղաքացիություն: Ներկայումս մոտ 58 000 փախստական քաղաքացիություն է ստացել, սակայն այժմ այդ գործընթացի տեմպերը կարծես զգալիորեն դանդաղել են: Կարծիք կա, որ որոշ փախստականներ չեն ցանկանում քաղաքացիություն ստանալ՝ վախենալով, որ կկորցնեն փախստականի կարգավիճակի հետ կապված արտոնությունները (չնայած իրականում կատարվել են օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք թույլ են տալիս քաղաքացիություն ստացած փախստականներին՝ օգտվելու բնակարանային արտոնություններից) և որ այդ կարգավիճակը իրենց համար կարող է այլ վայր գաղթելու ավելի լայն հնարավորություններ ստեղծել:

¹ Իշխանությունները նշում են, որ տարբեր տարածքներ սեփականաշնորհելիս սահմանվում է պայման, ըստ որի տարածքը զնոդ իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձը փախստականներին պետք է ապահովի բնակելի տարածքով:

34. ՌԱԵՅ-ը ընդունում է, որ Հայաստանի ներկա շատ բարդ տնտեսական իրավիճակը ազդում է բնակչության բոլոր հատվածների վրա, սակայն գտնում է, որ, այնուամենայնիվ, փախստականների ինտեգրման հարցին պետք է առաջնահերթություն տրվի և նրանց մասնավոր կարիքները պետք է բավարարվեն հատուկ ծրագրերով: Այս առումով, ՌԱԵՅ-ն ողջունում է Միգրացիայի և փախստականների վարչության իրականացրած ջանքերը և կոչ է անում իշխանություններին այս մարմնին հատկացնել բավարար միջոցներ՝ հնարավորություն տալու համար նրան արդյունավետ կերպով կատարելու իր պարտականությունները: ՌԱԵՅ-ը խրախուսում է նաև լրացուցիչ նախաձեռնությունների մշակումը՝ փախստականներին որպես հասարակության լիակատար անդամներ ինտեգրվելու գործընթացը խթանելու համար: Այս առումով կարելի է ձեռնարկել լրացուցիչ միջոցներ, ինչպես օրինակ՝ իրազեկությանը նպաստող նախաձեռնություններ՝ ցուցադրելու համար քաղաքացիության առավելությունները:

35. Վերոհիշյալ փախստականների խմբից բացի երկրում կան մոտ 11 000 անձինք, հիմնականում էթնիկ հայեր, որոնք փախել են Ռուսաստանի Դաշնության Չեչնիայի Հանրապետության և Վրաստանի Աբխազիայի Ավտոնոմ Հանրապետության հակամարտություններից: Այս անձանց չի շնորհվել փախստականի կարգավիճակ: Փախստականների մասին օրենքի փոփոխությունները նախատեսում են նման անձանց ժամանակավոր ապաստարանի տրամադրում: Բացի այդ, ապաստան հայցողների մի փոքր խումբ երկիր է ժամանել այլ վայրերից և տասը նման անձանց տրվել է փախստականի կարգավիճակ:

- **Փախստականների մասին օրենք**

36. Փախստականների մասին օրենքն ուժի մեջ է մտել 1999թ. մարտին՝ 1951թ ժնկի կոնվենցիայի և նրա 1967թ. Արձանագրության հիման վրա: Այն սահմանում է ապաստան հայցող և փախստական հասկացությունները և ներառում է՝ մուտքի, դիմում ներկայացնելու, որոշումների ընդունման և բողոքարկման ընթացակարգերը: Կառավարությունը տարբեր որոշումներ է ընդունել պարզեցնելու համար այս օրենքի կիրառումը, նեոարյալ այն ընթացակարգերը, որոնք վերաբերում են կացարանին, ապրուստին և ապաստան հայցողների և փախստականների այլ կարիքներին:

37. Կառավարությանն առընթեր միգրացիայի և փախստականների վարչությունը (ՄՓՎ) հանդիսանում է կառավարության պետական գործակալություն, որը ուղղակիորեն ենթարկվում է Վարչապետին: Այն ստեղծվել է 1999թ., իսկ իր գործունեությունը սկսել է 2000թ: Այս մարմինը զբաղվում է ապաստան ստանալու հայցերով, փախստականների վիճակով, ինչպես նաև ներգաղթի և արտագաղթի հարցերով:

38. Այս օրենքի դրույթների համաձայն, երկիր մուտք գործած ապաստան հայցող անձինք տասնօրյա ժամկետում գրավոր դիմում են ՄՓՎ: Տարբեր լեզուներով հրատարակվել է մի գրքույկ, որտեղ պարզաբանվում են օրենքի դրույթները: Դիմողները նաև կարող են օգտվել թարգմանիչների օգնությունից: Դիմումների քննարկման մեկամսյա ժամանակահատվածում դիմողներին տրամադրվում է բնակավայր: Մերժված դիմողները իրավունք ունեն բողոքարկել «ավելի բարձր վարչական մարմին» (Վարչապետին) կամ դատարան:

39. 2001թ. ընդունվեց Քաղաքական ապաստանի մասին օրենքը, որի համաձայն նշանավոր քաղաքական գործիչները կարող են քաղաքական ապաստան ստանալու հայցով դիմել Հայաստանի Նախագահին: Որոշ դիտողությունների համաձայն՝ պարզ չէ նման առանձին օրենքի անհրաժեշտությունը և այն կարող է Փախստականների մասին օրենքի հետ մեկտեղ կրկնությունների և շփոթմունքի առիթ դառնալ, օրինակ՝ կարգավիճակի որոշման դեպքում մի երկրորդ ընթացակարգի ստեղծման պատճառ հանդիսանալ:

Ը. Պետական ծառայությունների մատչելիությունը

- Կրթության մատչելիությունը

40. Լեզվի մասին օրենքն իր 2-րդ հոդվածում սահմանում է, որ հայերենը հանդիսանում է կրթության և դասավանդման լեզու: Օրենքը հնարավորություն է ընձեռում ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց, պետության աջակցությամբ, համայնքներում համընդհանուր կրթությունն ու դասավանդումը կազմակերպել տվյալ փոքրամասնությունների մայրենի լեզվով՝ որպես պետական ծրագրի մի մաս, այնուհանդերձ, պարտադիր պահպանելով հայերեն լեզվի դասավանդումը: Սակայն այս իրավունքն օգտագործելու պայմանները (օրինակ՝ աշակերտների անհրաժեշտ նվազագույն թիվը) օրենքում հստակորեն չեն սահմանվում:
41. Փոքրամասնական խմբերի համար իրենց մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու իրական հնարավորությունները չափազանց սահմանափակ են և շատ դեպքերում ավելի են վատթարացել վերջին տարիների ընթացքում: Հայտնի է, որ փոքրամասնությունների լեզուներով գործող շատ դպրոցներ փակվել են ֆինանսավորման ընդհանուր պակասի պատճառով, իսկ ուսուցիչների և ժամանակակից դասագրքերի բացակայությունը ծայրահեղ դժվարացնում է դասընթացների անցկացումը փոքրամասնությունների լեզուներով: Կրթության բնագավառում քրդերը, եզդիները և ասորիները գտնվում են ամենամաքարենպաստ վիճակում, քանի որ պետությունը բավարար հոգատար չէ նրանց կարիքների նկատմամբ:
42. ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ 2001թ. հրատարակված մարդու իրավունքների և քաղաքացիական կրթության մասին նոր դասագրքերը պարունակում են գլուխներ՝ Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների պատմության և մշակույթի մասին:
43. Փոքրամասնական խմբերի շատ անդամներ ավանդաբար ռուսերենը օգտագործել են որպես հասարակության մեջ իրենց հաղորդակցման հիմնական լեզու: Ազգային փոքրամասնությունների որոշ անդամներ նշում են, որ հայերեն լեզվի դասագրքերի պակասը իրենց համար դժվարացնում է այդ լեզվին տիրապետելը: ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ անչափ կարևոր է հոգ տանել, որ փոքրամասնական խմբերին տրամադրվեն միջոցներ՝ հայերեն լեզվին տիրապետելու համար, որպեսզի նրանք կարողանան լիովին միաձուլվել հասարակությանը և ունենալ հավասար հնարավորություններ աշխատանքի և այլ բնագավառներում:
44. Որոշ քայլեր են ձեռնարկվել լուծելու համար ազգային փոքրամասնությունների կրթական հարցերը, ներառյալ՝ Կրթության և գիտության նախարարության Կրթական բարեփոխումների կենտրոնում ազգային փոքրամասնությունների հարցերի գծով պատասխանատու բաժնի ստեղծումը, քվոտաների հաստատումը՝ ապահովելու համար որոշ ազգային

փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների ուսուցումը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, հատկապես այն անձանց համար, որոնք ցանկանում են դասավանդել փոքրամասնության լեզուն, ինչպես նաև «Կրթության քաղաքականության պետական ծրագրի» շրջանակներում փոքրամասնությունների լեզուներով ուսումնական առարկաների դասագրքերի հրատարակման պլանները:

45. Հաշվի առնելով, որ երկրում տիրող բարդ տնտեսական իրավիճակը ազդել է հասարակության բոլոր խմբերի կրթության ապահովման վրա, ՌԱԵՀ-ը գտնում է, որ ավելի շատ միջոցներ և ջանքեր պետք է ներդրվեն փոքրամասնությունների լեզուների պահպանման և զարգացման համար, ներառյալ՝ մայրենի լեզվի ուսուցիչների պատրաստումը, դպրոցների պահպանումը և դասագրքերի մշակումն ու ապահովումը:

Թ. Խոցելի խմբեր

Սույն բաժինը արժարժում է հարցեր՝ կապված որոշակի փոքրամասնություն կազմող խմբերի հետ, որոնք հատկապես խոցելի են ռասիզմի, խտրականության և անհանդուրժողականության խնդիրների նկատմամբ: Այստեղ նպատակ չի հետապնդվում կատարել երկրում փոքրամասնական խմբերի իրավիճակի սպառնիչ ամփոփում կամ եզրակացնել, որ այստեղ չնշված խմբերը չունեն ռասիզմի և խտրականության խնդիրներ:

- Փախստականներ

Տես վերը

- Ազգային փոքրամասնություններ

46. Բնակչության մոտ երեք տոկոսը պատկանում է փոքրամասնական խմբերին: Իշխանությունները նշում են ավելի քան քսան փոքրամասնական խմբի գոյության մասին, որոնցից տասնմեկը սովորաբար թվարկվում են բաց ցուցակում՝ գերմանացիներ, բելուռուսներ, վրացիներ, հույներ, հրեաներ, քրդեր, լեհեր, ռուսներ, ասորիներ, ուկրաինացիներ և եզդիներ: 2001թ. հոկտեմբերին անց է կացվել մարդահամար, որն առաջին էր երկրի անկախացումից հետո: Այնուհանդերձ, մարդահամարի վերջնական արդյունքները սույն փաստաթղթի կազմման դրությամբ դեռ հայտնի չեն²: 1989թ. վերջին մարդահամարի անցկացումից ի վեր զգալի ժողովրդագրական փոփոխություններ են տեղի ունեցել, ներառյալ՝ Հայաստանից հարյուր հազարավոր մարդկանց արտագաղթը, ինչպես մեծամասնական բնակչությունից, այնպես էլ փոքրամասնական խմբերից: Ավելին, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը հանգեցրել է մարդկանց մասսայական տեղահանման: Այսպիսով, Հայաստանում բնակվող ադրբեջանցի բնակչությունը հակամարտության ընթացքում լքել է իր բնակավայրերը: Ըստ առկա տվյալների՝ այսօրվա դրությամբ Հայաստանում շատ քիչ թվով ադրբեջանցիներ են մնացել:

² Հայաստանի վիճակագրական ծառայության կողմից տրամադրված նախնական տվյալները հետևյալն են՝ 3 213 100 մարդ, որոնցից 3 143 100 հայ, 14 700 ռուս, 40 600 եզդի, 1 500 քուրդ, 3 400 ասորի, 1 200 հույն և 8 600 այլ ազգերի ներկայացուցիչներ

47. Ընդհանուր առմամբ փոքրամասնական խմբերը չեն բողոքում իշխանությունների կամ ընդհանրապես հասարակության կողմից ցուցաբերվող համատարած խտրականությունից: Այնուամենայնիվ, նրանք մատնանշում են ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի ընդունման և այս բնագավառում պատասխանատվություն կրող որևէ մարմնի կամ գործակալության ստեղծման անհրաժեշտությունը: Նրանք կոչ են անում նաև միջոցներ տրամադրել մշակութային կենտրոն ստեղծելու համար, որի անհրաժեշտությունը իշխանություններն ընդունում են: Փոքրամասնական խմբերը կարևորում են փոքրամասնության լեզուներով ավելի որակյալ կրթության (տես ստորև՝ «կրթության մատչելիությունը» բաժինը) և երկրի քաղաքական և կազմակերպչական կառույցներում ավելի ազատ մասնակցության անհրաժեշտությունը: Ներկայումս փոքրամասնական խմբերը Ազգային ժողովում պատգամավորներ չունեն և լավ չեն ներկայացված կառավարության, դատական և պետական կառավարման այլ մարմիններում, մասնավորապես կենտրոնական իշխանությունների մակարդակով, թեև նրանցից ոմանք բարձր պաշտոններ են զբաղեցնում տարածքային կառավարման մարզային մարմիններում: Փոքրամասնական խմբերը հայցում են ավելի մեծ մասնակցություն և խորհրդատվական ձայն՝ իրենց վերաբերող որոշումների ընդունման գործում: Այս հարցերը քննարկվում են ստորև՝ «Հատուկ ուշադրության արժանի հարցեր» բաժնում:

- **Եզդիների համայնք**

48. Եզդիները, որոնց թիվն ըստ նրանց առաջնորդների հասնում է 54 հազարի, խոսում են քրդական բարբառով և դավանում են զորոաստրիզմից, իսլամից և անհիմնիզմից որոշեգրած տարրերով մի ավանդական կրոն: Եզդիների փոքրամասնություն կազմող խումբը բոլորից շատ է գանգատվում իշխանությունների և հասարակության մեծամասնության հետ կապված իրենց դժվարություններից: Նրանց ներկայացուցիչները բերում են հողի, ջրի և արոտավայրերի հետ կապված վեճերի անարդարացի լուծման բազմաթիվ օրինակներ, իսկ վերջերս բողոքում են գյուղատնտեսական հողի սեփականաշնորհման անարդար գործընթացներից, ինչը նշանակում է, որ եզդիների համայնքները կորցրել են իրենց ավանդական արոտավայրերն օգտագործելու իրավունքը: Բացի այդ եզդիների առաջնորդները բողոքում են, որ ոստիկանությունը և տեղական իշխանությունները որոշ հարցերում խտրականություն են ցուցաբերում իրենց համայնքի նկատմամբ և հատկապես հողի սեփականաշնորհման հետ կապված հարցերում իրենք ենթարկվում են սպառնալիքների՝ տեղական համայնքների կողմից, իսկ ոստիկանությունը չի արձագանքում եզդիների դեմ կատարված հանցագործություններին՝ հակվելով ավելի շատ վստահել վեճի հակառակ կողմին: Եզդի փոքրամասնության անդամները բողոքում են նաև այն իրողությունից, որ նախկին Խորհրդային Միությունում ընդունված՝ զորակոչիկներին հալածելու ու ծեծելու երևույթն առավել դաժան բնույթ է կրում եզդի զորակոչիկների համար: Եզդիները տեղեկացնում են, որ իշխանությունները չեն արձագանքել վերոհիշյալ հարցերի կապակցությամբ իրենց հայտարարություններին և բողոքներին:

49. ՈԱԵՅ-ը կոչ է անում իշխանություններին այս հարցերի լուծումները գտնելու նպատակով ավելի ուշադիր ուսումնասիրել եզդիական համայնքի իրավիճակը՝ վերը նշված հարցերի և, մասնավորապես, հողի սեփականաշնորհման հետ կապված վերջերս ծագած խնդրի առումով: Այս կապակցությամբ ՈԱԵՅ-ը նշում է, որ հատուկ խորհրդատվական հանդիպում է կայացել իշխանությունների, եզդիների և այլ շահագրգիռ կողմերի միջև արոտավայրերի հարցի կապակցությամբ, և համապատասխան օրենքի

չրջանակներում արոտավայրերը վարձակալելու թույլտվության որոշում է ընդունվել՝ առաջնահերթությունը տալով եզդիներին: ՌԱԵՀ-ը կարևորում է նաև, որ ոստիկանությունը և այլ իշխանությունները գործեն արդար, առանց որևէ խտրականության տարբեր փոքրամասնական խմբերի նկատմամբ և ընկալվեն որպես այդպիսին: Ավելին, ՌԱԵՀ-ը կոչ է անում իշխանություններին միջոցներ ձեռնարկել՝ տեղական մակարդակով տարբեր փոքրամասնական խմբերի միջև բարիդրացիական հարաբերություններ ապահովելու համար, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ ռեսուրսների բաշխման հարցում տարբեր խմբեր կարող են մրցակիցներ համարվել:

50. Եզդի երեխաների մեծ մասը դպրոց չի հաճախում, մասամբ ավանդական և տնտեսական պատճառներով, և մասամբ, ինչպես տեղեկացնում են իրենք, հայ աշակերտների և ուսուցիչների կողմից անհամդուրժողականության դրսևորման դեպքերի պատճառով: Եզդիական համայնքը տեղեկացնում է նաև, որ եզդիներեն լեզվով գործող դպրոցները փակվել են միջոցների բացակայության պատճառով և նշում է մայրենի լեզվով դասավանդման որակի բարձրացման և դասագրքերով ապահովելու անհրաժեշտությունը: ՌԱԵՀ-ը գտնում է, որ եզդի երեխաների կրթության իրավիճակին հարկավոր է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել, և որ իշխանությունները պետք է ուսումնասիրեն եզդի երեխաների իրավիճակը դպրոցական միջավայրում և ձեռնարկեն անհրաժեշտ միջոցներ՝ վիճակը շտկելու նպատակով:

- **Կրոնական փոքրամասնություններ**

51. Հայերի 2-3%-ը պատկանում է կրոնական փոքրամասնություններին: Կրոնի ազատության հետ կապված իրավական հարցերը արժանաված են վերը նշված՝ Սահմանադրական և այլ հիմնական դրույթներ բաժնում: Չնայած 1995թ. «նոր» կրոնական խմբերի անդամների դեմ կրոնական անհամդուրժողականության դրոյթապատճառներով տեղի ունեցած բռնության դեպքերին, կարծես այդ խնդիրները ներկայումս վերացել են և ընդհանուր առմամբ տարբեր խմբերի մեջ տիրում է կրոնական հանդուրժողականության մթնոլորտ:
52. Այնուամենայնիվ, գոյություն ունեն որոշ խնդիրներ, որոնք կապված են հիմնականում Եհովայի վկաների բավական մեծ խմբի հետ (ըստ այս խմբի առաջնորդների հաշվարկների նրան անդամակցում է շուրջ 7 500 անձ): Եհովայի վկաները դժվարությունների են հանդիպում, և այդ դժվարությունները առ այսօր դեռևս հաղթահարված չեն՝ որպես կրոն պաշտոնապես գրանցվելու և դրա հետ կապված գործնական խնդիրների առաջացման, այդ թվում ժամերգության վայրեր գտնելու հարցում: Եհովայի վկաների կրոնական հավատքներն ու գործողությունները նույնպես, կարծես, որոշակի կասկածատույնամբ են ընկալվում իշխանությունների կողմից: Օրինակ՝ 2001թ. Եհովայի վկաների առաջնորդներից մեկը հետաքննության է ենթարկվել և դատվել է Քրեական օրենսգրքի 244-րդ հոդվածի համաձայն՝ «անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ» կատարելու համար (կրոնափոխ անելու միջոցով): ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ տեղեկացավ, որ այս գործը կարճվել է 2002թ. ապրիլին: Ավելին, վերջին տարիներին Եհովայի երիտասարդ վկաները, որ հրաժարվել են զինվորական ծառայությունից իրենց կրոնական համոզմունքների պատճառով, ենթարկվել են ազատազրկման: Չնայած 2001թ. օգոստոսի համաներումը ազատ արձակեց այդ պատճառով բանտարկված Եհովայի վկաներին, հետագայում որոշ երիտասարդներ կրկին մեղադրվել են, և մի շարք Եհովայի վկաներ սույն զեկույցի պատրաստման պահին գտնվել են ազատազրկման վայրերում: Գրանցվել են նաև զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու համար

նստիկանության կողմից ձերբակալման կամ բանակի ստորաբաժանումներում գտնվող Եհովայի երիտասարդ վկաների նկատմամբ վատ վերաբերմունքի ցուցաբերման դեպքեր:

53. Ընդհանուր առմամբ, Եհովայի վկաների հանդեպ դեռ կարծես թե դեռ զերակշռում է անվստահության և անհանդուրժողականության մթնոլորտը: Ըստ որոշ տեղեկությունների, այս խմբի անդամներն ակնհայտորեն ենթարկվում են հալածանքների և նույնիսկ ֆիզիկական հարձակումների փողոցներում, իսկ ընդհանուր կարծիքն այն է, որ նրանք անհանգստություն և հասարակության համար վտանգ են ներկայացնում:

54. ՌԵԱՅ-ն Եհովայի վկաների ներկայիս դրությունը մի քանի տեսանկյուններից համարում է անբավարար: Նախ ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ հարկավոր է միջոցներ ձեռնարկել զինվորական ծառայության հետ կապված դժվարությունները լուծելու համար, որպեսզի կրոնական համոզմունքների պատճառով զինծառայությունից հրաժարվող երիտասարդներին տրամադրվի այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության հնարավորություն (տես վերը՝ կետ 14), որպեսզի նշված երիտասարդները այլևս չազատագրվեն և վերանան զինվորական ծառայության պատճառով Եհովայի վկաների գրանցման հետ կապված խոչընդոտները: ՌԱԵՅ-ը գտնում է նաև, որ հասարակության մեջ տիրող մթնոլորտն այս խմբի հանդեպ կարող է բարելավվել այն դեպքում, երբ իշխանությունները դադարեն նրանց նկատմամբ իրավական քայլեր կիրառելուց: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը ընդգծում է նաև այն կարևոր դերը, որ պետք է խաղան քաղաքական և այլ առաջնորդները փոքրամասնական կրոնների նկատմամբ հասարակության մեջ տիրող նախապաշարումների նվազեցման գործում՝ խուսափելով անվայել արտահայտություններից և հայտարարություններից:

Ժ. Որոշ հաստատությունների վարքագիծը (կենտրոնական և տեղական մակարդակով)

- *Իրավապահ մարմինների աշխատակիցներ*

55. Ընդհանուր առմամբ մարդու իրավունքների մոնիտորինգով զբաղվող դիտորդները իրավապահ մարմինների վարքագիծը համարում են պրոբլեմատիկ: Ոստիկանության վատ վերաբերմունքի բազմաթիվ դեպքեր մնում են անհայտ՝ հետապնդումներից խուսափելու պատճառով և դեռևս անլուծելի է ոստիկանների անպատիժ մնալու հարցը: Դատավորներն ու դատախազները ոստիկանության վատ վերաբերմունքի մասին բողոքներին ուշադրություն չեն դարձնում: Չնայած այս հարցը մարդու իրավունքների տեսակետից համընդհանուր խնդիր է, որոշ փոքրամասնական խմբեր, մասնավորապես Եհովայի վկաներն ու եզդիները, խնդիրներ են ունեցել ոստիկանության հետ, չնայած ոստիկանական իշխանությունները պնդում են, որ իրենց համակարգում տեղի չի ունեցել ռասիզմի որևէ դրսևորում: Ոստիկանության մի շարք աշխատակիցներ պատկանում են փոքրամասնական խմբերի, ինչը ՌԱԵՅ-ը համարում է դրական միջոց՝ փոքրամասնական խմբերի և ոստիկանության միջև բարիդրացիական հարաբերությունների խթանման համար, մասնավորապես, տեղական մակարդակով: ՌԱԵՅ-ն ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է կազմակերպել մարդու իրավունքների առավել որակյալ դասընթացներ ոստիկանության աշխատակիցների համար՝ շեշտը դնելով ռասիզմի և խտրականության հարցերի վրա: ՌԱԵՅ-ն իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրում է նաև ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի մասին բողոքները քննելու ու ուսումնասիրելու անկախ մեխանիզմի ստեղծման անհրաժեշտության վրա:

Ի. Լրատվության միջոցներ

56. Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին օրենքն արգելում է «պատերազմի, բռնության, էթնիկական և կրոնական թշնամանքի» խրախուսումը: 2000թ. հոկտեմբերին ընդունված և 2001թ. հոկտեմբերին փոփոխված Յեռուստատեսության և ռադիոյի մասին օրենքի 24-րդ հոդվածը արգելում է հեռարձակել այլ անձանց իրավունքները ոտնահարող ծրագրեր, իսկ 28-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հանրային հեռուստատեսությունն ու ռադիոն պետք է մշակեն ազգային փոքրամասնությունների շահերին համապատասխանող ծրագրեր և ժամանակ հատկացնեն փոքրամասնությունների լեզուներով հատուկ ծրագրերի համար: Օրենքը բոլոր ազգային փոքրամասնություններին թույլ է տալիս շաբաթական մինչև մեկ ժամ տևողությամբ հեռարձակել փոքրամասնությունների լեզուներով հաղորդումներ՝ հանրային հեռուստատեսությամբ և ամեն օր մեկական ժամ հանրային ռադիոյով: Ջանգվածային լրատվական միջոցների մասին նոր օրենքի նախագիծը, որը ներկայումս քննարկվում է Ազգային ժողովում, նախատեսում է հիմնել լրատվական միջոցների գործունեությունը վերահսկող մի անկախ մարմին:

57. Ազգային փոքրամասնությունները ավելի մեծ օժանդակություն են խնդրում ազգային հաղորդումների և լրատվամիջոցների հետ կապված հարցերում: Ըստ ստացված տեղեկությունների՝ բավականին սահմանափակ են ազգային փոքրամասնությունների հնարավորությունները՝ օգտվելու հանրային լրատվության էլեկտրոնային միջոցներից: Նրանք օգնություն են հայցում նաև իրենց թերթերը հրատարակելու հարցում: ՌԱԵՅ-ը խրախուսում է իշխանություններին՝ օժանդակել և նախաձեռնել միջոցներ՝ բարելավելու համար փոքրամասնական խմբերի մուտքը տարբեր լրատվության միջոցներ և որոշում ընդունել՝ Յեռուստատեսության և ռադիոյի մասին օրենքով նախատեսված փոքրամասնությունների լեզուներով հեռարձակման ժամանակի ավելացման մասին: ՌԱԵՅ-ը կարևորում է նաև լրատվության միջոցների դերը՝ Հայաստանում բնակվող փոքրամասնական խմբերի մասին հասարակությանը իրազեկելու գործընթացի ընդլայնման հարցում:

Լ. Իրավիճակի հսկումը երկրում

58. Հայաստանում փոքրամասնական խմբերի իրավիճակի մոնիտորինգի համակարգը ընդհանուր առմամբ թերի է: Վիճակագրական տվյալների համաձայն փոքրամասնական խմբերի իրավիճակը կրթության, զբաղվածության, առողջապահության և զանազան այլ բնագավառներում, կարծես, բավարար չէ: Բացակայում են նաև տվյալներ ռասիզմի և խտրականության դեմ պայքարի հարցերին առնչվող օրենսդրական դրույթների կատարման մասին: ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ կոնֆիդենցիալության և որոշակի խմբին պատկանելու անձի կամավոր որոշման սկզբունքների վրա հիմնված տվյալներ հավաքելու վստահելի համակարգի ստեղծումը չափազանց նպաստավոր է դժվարությունների բացահայտման և փոքրամասնական խմբերին վերաբերող հարցերի լուծմանն ուղղված կառավարության ռազմավարության ու քաղաքականության մշակման համար:

Խ. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը

59. Տարածաշրջանում բնակվող բոլոր մարդկանց միջև բարիդրացիական հարաբերությունների լիովին վերահաստատման, տարբեր համայնքների անդամների միջև փոխադարձ վստահության վերականգնման և, ի վերջո, բոլոր փախստականներին և տեղահանված անձանց իրենց բնակավայրերը վերադառնալու հնարավորություն ստեղծելու նպատակով, որը կնշանակի նաև իրենց իրավունքների և արժանապատվության լիակատար ճանաչում, ՌԱԵՀ-ը կոչ է անում հայկական իշխանություններին գործնական երկխոսություն վարել համապատասխան բոլոր միջազգային գործընկերների հետ՝ հակամարտության հարցը լուծելու նպատակով: Այս առումով ՌԱԵՀ-ը նշում է, որ Եվրոպայի խորհրդին անդամագրվելիս Հայաստանը պարտավորվել է « շարունակել ջանքերը հակամարտությունը խաղաղ միջոցներով կարգավորելու ուղղությամբ. հակամարտության կարգավորմանը նպաստելու համար օգտագործել Լեռնային Ղարաբաղի հայերի վրա ունեցած զգալի ազդեցությունը. կարգավորել միջազգային և ներքին տարածայնությունները խաղաղ միջոցներով՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքների համաձայն [...], խստագույնս մերժելով ուժի կիրառման ցանկացած վտանգ հարևանների նկատմամբ»:

ԲԱԺԻՆ II: ՀԱՏՈՒԿ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Իր երկիր առ երկիր զեկույցի այս բաժնում ՌԱԵՀ-ն շեշտը դնում է մի քանի հարցրեի վրա, որոնք, իր կարծիքով, ուսումնասիրվող երկրում արժանի են հատուկ և հրատապ ուշադրության: Հայաստանի դեպքում ՌԱԵՀ-ը հատուկ ուշադրություն է դառնում փոքրամասնական խմբերի խնդիրների կարգավորմանն ուղղված ռազմավարության ու քաղաքականության մշակման անհրաժեշտության վրա:

Ծ. Փոքրամասնական խմբերի խնդիրների կարգավորմանն ուղղված ռազմավարության ու քաղաքականության մշակման անհրաժեշտությունը

60. Ինչպես նշվել է զեկույցի այլ կետերում, բնակչության մոտ 97%-ը էթնիկ հայեր են, իսկ 3%-ը պատկանում են տարբեր փոքրամասնական խմբերի, որոնք բավականին փոքր են: Երկրում բնակվում է նաև հիմնականում ծագումով հայ փախստականների մի մեծ խումբ:

61. Տարբեր փոքրամասնական խմբերի կողմից բարձրացվել են որոշ խնդիրներ, որոնք արժարժվել են սույն զեկույցի տարբեր կետերում: Ընդհանուր առմամբ, փոքրամասնական խմբերի հանդեպ վերաբերմունքը չի կարող համարվել թշնամական կամ խոչընդոտող: Մյուս կողմից, փոքրամասնական խմբերը հաճախ նշում են, որ իրենց իրավիճակը վատթարացել է, հատկապես մայրենի լեզվի պահպանման և իշխանությունների կողմից իրենց առանձին կարիքները և խնդիրները չհոգալու պատճառով: Հայտնի է, որ իշխանությունները չունեն փոքրամասնական խմբերի խնդիրների լուծման գլոբալ պատկերացում և ռազմավարություն, և հետևաբար փոքրամասնական խմբերը ինքնուրույն են փորձում լուծել իրենց կրթական և մշակութային խնդիրները՝ առանց պետության ակտիվ հովանավորության, թեև պետական բյուջեն 2000թ-ից ի վեր նախատեսել է հատկացումներ ազգային փոքրամասնություններին ուղղված ծրագրերի մշակման համար: Փախստականների մոտ, կարծես, առկա է այն կարծիքը, որ իշխանությունները բավարար ուշադրություն չեն դարձնում այս խմբի իրավիճակին և ստույգ խնդիրներին:

62. ՌԱԵՅ-ը լիովին գիտակցում է, որ ծայրահեղ բարդ տնտեսական իրավիճակում բնակչության բոլոր խմբերը կարող են հիասթափություն ապրել և համարել, որ իշխանությունները պետք է ավելի ակտիվ գործեն իրենց խնդիրների լուծման հարցում: Այնուամենայնիվ, ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ փոքրամասնական խմբերում նման տրամադրությունները կարող են ավելի սուր բնույթ կրել, քանզի բացի այլ պատճառներից, նրանց մոտ կարող է ստեղծվել տպավորություն, որ իրենց խնդիրների պատճառը մեծամասնական խմբին չպատկանելն է, որի հետևանքով իրենք գտնվում են ինչ որ չափով մեկուսացված վիճակում և մատնված են մոռացության: Իրականում որոշ փոքրամասնական խմբեր արտահայտել են կարծիք, որ որոշ հարցերում մեծամասնական բնակչությանը տրվում է առավելություն, օրինակ՝ հողի սեփականաշնորհման կամ 1988թ. երկրաշարժի հետևանքով ավերված գյուղերի վերականգման համար միջազգային օգնության ծրագրերի կողմից տրամադրվող միջոցների բաշխման հարցում:
63. Նման ընկալումներ կարող են ծագել Հայաստանի ժողովրդագրական իրավիճակից, որը հիմնականում բնակված է հայերով, և որտեղ հզոր է հայ ժողովրդի և Հայ Առաքելական կեղեցու պատմության հետ սերտորեն կապված ազգային ինքնության զգացումը: Սա կարող է հանգեցնել բավականին «փակ» հասարակության, որտեղ փոքրամասնական խմբերին դժվար կլինի զգալ իրենց որպես հասարակության լիակատար անդամ, եթե անգամ հասարակությունը թշնամաբար չի տրամադրված նրանց հանդեպ: Ավելին, քանի որ Հայաստանի հասարակական և մասնավոր կյանքում դեռ կարևոր դեր են խաղում անձնական կապերը, կլանային տիպի հասարակական կառուցվածքը, կոռուպցիան և կաշառակերությունը, փոքրամասնական խմբերի անդամները չափից ավելի շատ են բնակչության այն խավերում, որոնք չունեն անհրաժեշտ կապեր ու հնարավորություններ՝ բարելավելու համար իրենց վիճակը:
64. Նման իրավիճակում էթնիկական ծագումով մեծամասնությունից տարբերվող կամ այլ տարածքից ժամանած խմբերը կարող են այնպիսի տպավորություն ստանալ, որ իրենց կրած դժվարությունները ինչ որ ձևով կապված են իրենց էթնիկական ծագման հետ, իսկ որոշ դեպքերում նույնիսկ խտրականության խնդիրների հետ: Նման ընկալումները կարող են ժամանակի ընթացքում հանգեցնել հասարակության լարվածությանն ու մասնատմանը:
65. Սույն կոնտեքստում, ՌԱԵՅ-ը առանձնապես կարևորում է իշխանությունների փոքրամասնական խմբերի իրավիճակին և խնդիրներին պատշաճ ուշադրություն դարձնելու հարցը և հասարակության կողմից դրա ճիշտ ընկալումը: ՌԱԵՅ-ը լիովին ընդունում է, որ Հայաստանի չափազանց բարդ տնտեսական վիճակը էականորեն խոչընդոտում է ողջ բնակչության իրավիճակի բարելավման իշխանությունների ջանքերին և, որ հասարակության մի մեծ հատված գտնվում է շատ անհուսալի վիճակում՝ կրթության, աշխատանքի, բնակավայրի և բարենպաստ կեցության առումով: Այնուհանդերձ, հաշվի առնելով երկրում բնակվող փոքրամասնական խմբերի փոքր թիվը, ՌԱԵՅ-ը համոզված է, որ կարելի է լրացուցիչ միջոցներ տրամադրել՝ օգնելու համար այս խմբերին իրենց լեզվական և մշակութային ինքնությունը պահպանելու գործում: ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ փոքրամասնական խմբերի խնդիրների լուծման առավել համապարփակ և համադասված տեսակետը կարող է տարբեր բնագավառներում ավելի նպատակային մոտեցման և քաղաքականության մշակման հիմքը դնել և օգնել՝ զարգացնելու ու պահպանելու հանդուրժողականության մթնոլորտը հասարակության տարբեր խմբերի միջև:

66. Այս առումով, ՌԱԵՅ-ը մեկ անգամ ևս ընդգծում է ազգային փոքրամասնությունների մասին օրենքի ընդունման անհրաժեշտությունը: Այս օրենքի ընդունումը ցույց կտա, որ գոյություն ունի քաղաքական կամք՝ լուծելու համար այս բնագավառում կուտակված խնդիրները և կհաստատի ձեռնարկվելիք քայլերի շրջանակները: ՌԱԵՅ-ը կոչ է անում կառավարական համակարգում ստեղծել նաև ազգային փոքրամասնությունների հարցերի համար պատասխանատու հատուկ կառույց: Նման կառույցը կարող է համադասել կառավարության գործունեությունը տարբեր բնագավառներում և պետք է աշխատի՝ սերտորեն համագործակցելով ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ: Ցանկալի է, որ նրա աշխատակազմում ընդգրկված լինեն այս փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները: Այն պետք է մշակի ռազմավարություն և քաղաքականություն՝ բավարարելու համար փոքրամասնական խմբերի կարիքները, ինչպես որ դրանք կներկայացվեն այդ խմբերի կողմից, հատկապես կրթության, լրատվական միջոցների և մշակույթի բնագավառներում: Մեծամասնական բնակչության համեմատ փոքրամասնական խմբերի իրական իրավիճակի պարզաբանման համար տվյալներ հավաքելը կարևոր քայլ կլինի այդպիսի քաղաքականության մշակման համար: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել, որպեսզի ազգային մակարդակով ընդունված քաղաքականությունը իրագործվի տեղական մակարդակներում: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այն փոքրամասնական խմբերի իրավիճակը, որոնք չունեն հնարավորություն օժանդակություն ստանալու այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են՝ կրթությունը և մշակութային կյանքը մի այլ, ազգությամբ իրենց հարազատ պետությունից:
67. ՌԱԵՅ-ն ընգծում է, որ կարևոր է նաև փոքրամասնական խմբերի իրենց սեփական հարցերի ինքնուրույն տնօրինման և հասարակական կյանքին ակտիվ մասնակցության գիտակցությունը: Հետևաբար ՌԱԵՅ-ը կոչ է անում իշխանություններին փոքրամասնական խմբերին լիովին ներգրավել իրենց վերաբերող որոշումների ընդունման գործընթացին: Ազգային փոքրամասնությունների միությունների գործունեությունը համակարգող խորհուրդը և Ազգությունների միությունը այս առումով կարող են կարևոր դեր խաղալ, սակայն ՌԱԵՅ-ը նաև շեշտում է, որ անհրաժեշտ է ապահովել, որ տարբեր մակարդակներում ներկայացվող առանձին փոքրամասնական խմբերը ընդգրկվեն խորհրդատվական և երկխոսությունների գործընթացներում: Ավելին, ՌԱԵՅ-ն իշխանություններին առաջարկում է գտնել եղանակներ՝ բարելավելու համար փոքրամասնական խմբերի անդամների ներկայացուցչությունը երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքում՝ նշելով, որ ներկայումս նման ներկայացուցչությունը ծայրահեղ սահմանափակ է: Հաշվի առնելով երկրում փոքրամասնությունների փոքր քանակը՝ առաջնահերթությունը պետք է տրվի ներկայացուցչության ապահովմանը հասարակական և քաղաքական կառույցներում՝ տեղական մակարդակով:
68. Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության արդյունքում Հայաստանում բնակվող փախստականների կապակցությամբ ՌԱԵՅ-ը նշում է, որ հետագայում անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել նրանց իրավիճակը բարելավող միջոցառումներ՝ կանխելու համար այս խմբի անդամների ծայրահեղ մեկուսացումը: ՌԱԵՅ-ը գտնում է, որ Միգրացիայի և փախստականների վարչությանը հարկավոր է տալ անհրաժեշտ լիազորություններ և միջոցներ՝ այդ մանդատը իրականացնելու համար:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն մատենագիտությունը թվարկում է հրատարակված այն հիմնական աղբյուրները, որոնք օգտագործվել են Հայաստանում իրավիճակի ուսումնասիրության ընթացքում: Այն չպետք է համարվի զեկույցի պատրաստման ժամանակ ՌԱԵՀ-ի տրամադրության տակ եղած տեղեկատվության բոլոր աղբյուրների սպառիչ ցանկ:

1. CRI (96) 43: ECRI general policy recommendation n° 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, October 1996
2. CRI (97) 36: ECRI general policy recommendation n° 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, June 1997
3. CRI (98) 29: ECRI general policy recommendation n° 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
4. CRI (98) 30: ECRI general policy recommendation n° 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, March 1998
5. CRI (2000) 21: ECRI general policy recommendation n° 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, April 2000
6. CRI (2001) 1: ECRI general policy recommendation n° 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, December 2000
7. Constitution of the Republic Armenia
8. Republic of Armenia – Penal Code (DAJ/DOC (99) 15) (Legal Affairs, Council of Europe)
9. Criminal Code of the Republic of Armenia
10. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia (DAJ/DOC (99) 16) (Legal Affairs, Council of Europe)
11. Civil Code of the Republic of Armenia
12. Republic of Armenia Draft Law on Political Asylum, Venice Commission, Council of Europe, 5 May 1994 (CDL(1994)024e)
13. The Law of The Citizenship of the Republic of Armenia, 16 November 1995
14. Draft Law on the Ombudsman, Venice Commission, Council of Europe, 1 March 2001 (CDL(2001)22)
15. The Law of the Republic of Armenia on Television and Radio Broadcasting, 9 October 2000
16. Decision on Constitutional Court of the Republic of Armenia on the Law on Television and Radio, Venice Commission, Council of Europe, 29 January 2001 (CDL (2001) 9)
17. CM/Monitor (2002) 11: “Compliance with member States commitments: Non-discrimination, with emphasis on the fight against intolerance and racism: Armenian national contribution”, Committee of Ministers, Council of Europe, 2 May 2002
18. CM/Inf (2002) 36 final: “Visit by Mrs Lydie Polfer, Minister for Foreign Affairs of Luxembourg, Chair of the Committee of Ministers, to the Caucasus (15-18 July 2002), 30 August 2002

19. SG/Inf (2000) 46 revised: Report of the Secretariat's Information Mission to Armenia (23-26 November 2000), Council of Europe, 29 November 2000
20. "Honouring of obligations and commitments by Armenia", Doc. 9542, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 13 September 2002
21. Parliamentary Assembly of the Council of Europe Opinion No. 221 (2000) Armenia's application for membership of the Council of Europe
22. Parliamentary Assembly of the Council of Europe Recommendation 1570 (2002) – Situation of refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia
23. "Situation of refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia", Doc. 9480, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 4 June 2002
24. ACFC/OP/I(2002)5: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Armenia. Council of Europe. 16 May 2002
25. ACFC/SR (2001) 4: Report submitted by Armenia pursuant to Article 25, paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe, 11 June 2001
26. CERD/C/372/Add.3: Reports submitted by States Parties under Article 9 of the Convention, 4th periodic report of Armenia (original Russian: 24 July 2001)
27. Armenia, Country Reports on Human Rights Practices – 2001. Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labour, U.S. State Department, 4 March 2002
28. Human Rights in the OSCE Region: Report 2001, IHF
29. Armenia – from "Religious Intolerance in Selected OSCE Countries in 2000 – Report to the Seminar on Freedom of Religion or Belief in the OSCE Region", The Hague, 26 June 2001
30. Amnesty International Report 2002 – Armenia
31. Minority Rights Group International: the South Caucasus: Nationalism, Conflict and Minorities, Anna Mateeva, May 2002
32. Human Rights Watch World Report 2002: Human Rights Developments in Armenia
33. "Human Rights in the Republic of Armenia", Annual Reports 1998, 1999 and 2000 of the RA President
34. The Republic of Armenia. The State Department for Migration and Refugees. Yerevan 2002
35. "Religious Tolerance in Armenia", Collaboration for Democracy Union, August 2002
36. "Selected Groups of Minorities in Armenia (Case Study)", Armenian Sociological Association, National NGOs Migration Sector Development Project, the D. Sakharov Armenian Human Rights Protection Centre, Yerevan 2001
37. Worldwide Refugee Information. Country report: Armenia 2002
38. «Human Rights in Armenia», ditord observer, issues 1-4, 2002

Հետևյալ հավելվածը չի հանդիսանում Հայաստանի իրավիճակի մասին ՌԱԵՀ-ի վերլուծությունների և առաջարկությունների մաս:

Հանձնարարություն

ՌԱԵՀ-ը տեղեկացնում է, որ Հայաստանի մասին իր զեկույցում ընդգրկված վերլուծությունները կատարվել են 2002թ. դեկտեմբերի 13-ի դրությամբ և հետագա որևէ զարգացում հաշվի չի առնվել:

Համաձայն ՌԱԵՀ-ի երկիր առ երկիր ընթացակարգի՝ Հայաստանի իշխանությունների կողմից նշանակվել է ՌԱԵՀ-ի հետ կապի համար պետական պատասխանատու՝ մասնակցելու համար ՌԱԵՀ-ի հետ Հայաստանի մասին զեկույցի նախագծի վերաբերյալ կոնֆիդենցիալ երկխոսության գործընթացին: Նրա մի շարք դիտողությունները հաշվի են առնվել ՌԱԵՀ-ի կողմից և ընդգրկվել զեկույցում:

Այնուամենայնիվ, նշված երկխոսությունից հետո Հայաստանի իշխանությունները հստակորեն ցանկություն հայտնեցին, որ իրենց՝ ստորև շարադրված դիտողությունները ներկայացվեն որպես ՌԱԵՀ-ի զեկույցի հավելված:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՌԱԵՀ-Ի՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ՁԵԿՈՒՅՑԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

“Observations and Comments by the Government of the Republic of Armenia on para. 31 (reception and status of non-citizens, asylum seekers and refugees), para. 46 (national minorities) and para 59. (M. the NK conflict)

Due to the lack of appropriate mechanisms of protection of minorities Armenians living outside Nagorno Karabagh, in different regions of Azerbaijan, suffered personal tragedies, not only during decades of Soviet Azerbaijan but also during the early years of Azerbaijan’s independence.

Discrimination against Armenian minorities living in Azerbaijani towns and villages culminated in the late 80-ies when the people of Nagorno Karabagh expressed their constitutional right for self-determination.

The Nagorno Karabakh, historically an ancient Armenian entity, was subjugated to Azerbaijan only in 1921, by an arbitrary decision of a legally incompetent Caucasian Bureau of Russian Communist party. The decision was made by Joseph Stalin.

Ever since Azerbaijan appeared on the world map, history witnesses gross violation of HR resulting large-scale war in 1918-20, launched by Azerbaijan against Nagorno-Karabagh.

As a result of this Azeri aggression aimed at the total ethnic cleansing of Armenians of Nagorno Karabakh, 20% of all Armenians were killed. In Shushi, which was one of the biggest towns of Transcaucasis, 20.000 Armenians were massacred.

Subjugated to Azerbaijani rule throughout the Soviet period, the Armenian population of Nagorno Karabakh suffered severe discrimination by the authorities of Azerbaijan and their protests were strongly suppressed. As a result, approximately 75 years of Azerbaijani domination resulted in reducing the Armenian population of Nagorno Karabakh from 95 to 75%. Meantime, the Azeri population of the enclave grew tenfold.

These actions and aggressive policy pursued by the leadership of Azerbaijan left the only choice for Armenian of the NK to defend their rights in 1988 by exercising their right to self-determination.

The rise of violence was the only response of the Azeri authorities to the peaceful demand of the Armenians for respect for their rights both within the NK and against the Armenian minorities residing in different regions of Azerbaijan. In February 1988, the majority of the Armenian population of Azerbaijani town of Sumgait was slaughtered by the bloodthirsty armed groups. There are numerous witnesses of barbaric killings of Armenians - such as burning people alive. The Armenians were killed, tortured and maimed. Military forces and OMON had no mercy even on infants. Due to continuous shelling thousands innocent Armenians - citizens of the NK were killed.

As a result of the Azerbaijani discriminatory policies massacres and pogroms were organised against the Armenian population in the Azerbaijani towns and cities of Sumgait, Kirovabad, Baku, to name only a few. In its turn this resulted in the exodus of the Armenian population from Azerbaijan. Armenia became home for some 400,000 refugees, in 1988-1994. Since then, the Armenian government has done everything to ease the burden of the refugees, and actually refugees in Armenia smoothly integrated in the society and have all the rights and privileges that the Armenian citizens have. In the contrary the Azeri government has used the refugees as victims, who have been suffering from the “internal racism”, and being kept in the refugee camps.

As a consequence of the Nagorno Karabakh conflict during the period of 1988-1994 until the establishment of the temporary cease-fire, more than half a million of Armenians were forcibly moved from Azerbaijan, of which 360 thousand forcibly moved to the RoA.

After the collapse of USSR the Armenian population of Azerbaijan was the first victim of ethnic violence committed by Azerbaijani authorities. Overall assessment of aggressive policy of Azerbaijan is reflected in the statement of Azerbaijani president Heydar Aliiev made at the regular session of the milli mejlis „We caused such losses to Armenians that they will never forget it „, (Bakinski rabochi, N. 39, 24.02.01):

Forty eight thousand displaced people from the Republic of Nagorno-Karabakh and neighbouring populated with Armenia Shahumian region emigrated to Armenia. Additionally eleven thousand Armenians moved to the Armenia in the results of conflicts in the post-soviet areas. The organisation of the assistance to the above

mentioned people, as well as to 530 thousand people who were left without shelter in the result of the 1988 December 7 Earthquake, was the major problem for the new independent RoA. In the past years the shelter provision for these people has been solved partially -26,000 families in the earthquake zone, and 14,000 families from the refugees forcibly moved to Armenia in 1988 -1992, are continuing to live in temporary shelters (communal centres, hostels, hotels, iron dwellings, administrative buildings, etc.).

Minority rights in Armenia

Approximately 97% of the population of Armenia, an absolute majority, are native Armenians. Traditionally speaking, minorities have always enjoyed the same rights and freedoms as the Armenians themselves.

This is clear from the situation of Kurds, for example, who, for many decades, have formed a more or less stable 1.7% of the population in Armenia. As distinct from their compatriots living in neighboring countries, they have enjoyed full minority rights - schools, newspapers, etc. - even today denied to them in other countries.

Respect for minority rights extends fully to Russians, Jews, Assyrians, Greeks, Ukrainians, Georgians, Polish, Germans and other minorities. The mechanism for dialogue between and among minorities and the government was established in 1994. Right after independence, national minorities in Armenia founded the Union of Nationalities representing twelve different communities of Armenia. The role of this institution is to deal with economic, social, cultural, educational and other issues concerning minorities.

The Constitution of Armenia and the laws adopted formed the legal framework for the protection of human rights of citizens regardless of their national, ethnic, religious and linguistic affiliations, providing guarantees for the enjoyment of their basic rights and freedoms as set out in the Constitution.

NM-s acquired here their second Motherland and take an active part in economic and cultural development of Armenia. Due to changes in political, economic, social spheres, migration processes representation of separate ethnic groups in Armenia has substantially changed.

Since 1994 there are different organizations dealing with the problems of NM-s: Union of Nationalities, Association of Public National Organizations, Co-ordination Council under the Advisor of the President etc.

Establishment of the Co-ordination Council under the Advisor of the President of the Republic in March 2000 at the First Assembly of representatives of public national and cultural organizations was an important intermediate step on the way of foundation of the state structure on NM. Council consists of 22 representatives from 11 national minorities: Russian, Ukrainian, Belorussian, Georgian, Jewish, Greek, Ezids, Kurdish, German, Polish, Assyrian.

Despite a heavy socio-economic conditions process of democratic reforms in Armenia is going on including those which relate to the protection of the rights of minorities, respect of their ethnic, language and religious identity.

Armenia always demonstrates its commitment and adherence to observance of international standards in the field of protection of the rights of NM-s enshrined in the Conventions signed including Convention on securing rights of the persons belonging to National Minorities in CIS countries and European Framework Convention on Protection of the Rights of NM-s.

At present the draft law on NM-s which envisages protection of political, economic, social, judicial, ethnic, linguistic, cultural and religious rights of minorities, guarantees the right to the equal access to education and participation in governance is under consideration of the National Assembly.

Though NM-s are not represented in National Assembly some 15 of them occupy high posts in the regional bodies of territorial administration.

National minorities publish their periodicals and newspapers. There are daily radio and TV broadcasts in Russian, Kurdish, Persian, Georgian, Assyrian etc. Among foreign languages being taught in secondary schools are Russian, Greek, Kurdish, Spanish, Arabic, French, German, English. There is a Department of Oriental Studies within the State University with separate Turkish and Persian sections.

In educational system there is no restriction for any national minority. They are equal to Armenians and they can have every opportunity to receive any education available for Armenians.

The children of the representatives of national minorities are free to choose classes, conducted on their own national language, if such classes exist. Such provision found place in the draft law as well.

In case of absence of such classes, the children belonging to national minorities can study in schools or classes with state language.

The fact that the examinations for the University admission are conducted in Armenian language is because 98-99% of applicants are Armenians and there is a lack of teachers with relevant qualifications. There are several international and foreign higher educational institutions, where the studies are carried out in foreign language. Due to their wish the representatives of national minorities may study in such institutions. However, main part of national minorities prefers Russian language.”

